

Lola TUROPOVA,
Qarshi davlat universiteti
Xorijiy tillar fakulteti
Fakultetlararo ingliz tili kafedrasida katta o'qituvchisi

Qarshi davlat universiteti dotsenti f.f.f.d (PhD) S.O.Shukurova taqrizi asosida

RAVISHNING SINTAKTIK-SEMANTIK TAHLILI

Annotatsiya

Ravish so'z turkumining sintaktik-semantik tahlili gapda transformatsiya orqali aniqlanadi. Transformatsiya – asosan savol qo'yish yo'li bilan, predlogni predlog bilan almashtirish yo'li bilan, biror so'zni tushurib qoldirish orqali transformatsiya qilinadi. Transformatsiya qilinganda lingvistik eksperimentdan foydalaniladi va buning yordamida o'rganilayotgan elementlarning sintaktik-semantik mazmuni aniqlanadi.

Kalit so'zlar: transformatsiya, sintaktik-semantik, lingvistik, element, termin, fonema, morfema.

SYNTACTIC-SEMANTIC ANALYSIS OF ADVERBS

Annotation

The syntactic-semantic analysis of an adverb is determined by the transformation of words in a sentence. During the transformation, a linguistic experiment is used, with the help of which the syntactic and semantic content of the studied elements is determined.

Key words: transformation, syntactic-semantic, linguistic, element, term, foneme, morfeme.

СИНТАКСИЧЕСКИ-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАРЕЧИЯ

Аннотация

Синтаксико-семантический анализ наречия определяется преобразованием слов в предложении. Трансформация в основном преобразуется путем постановки вопроса, путем замены предлога предлогом, путем замены слова.

При трансформации используется лингвистический эксперимент, с помощью которого определяется синтаксико-семантическое содержание изучаемых элементов.

Ключевые слова: трансформация синтаксического-семантического, лингвистического, элемент, термин, фонема, морфема.

Kirish. Ma'lumki, har qanday fan tabiat va jamiyatda mavjud bo'lgan turli narsa va hodisalarni, inson bilan bog'liq xususiyatlarni o'rganadi. Ularni o'rganish esa mavjud bo'lgan narsa, xususiyat va hodisalarni to'plamlarga bo'lishdan boshlanadi: "O'rganish uchun olingan turli narsa, voqea-hodisalar yig'indisi to'plam deyiladi. To'plamni o'xshash va farqli belgilar asosida ichki guruhlariga bo'lish tasnif hisoblanadi".

So'zlarni turkumlarga ajratish juda qadimdan boshlangan. Qadimgi hindlar turkumlarni uchga ajratishgan: otlar, fe'llar, yordamchilar. Arablar ham uchta turkumni farqlashgan: ismlar, fe'llar, yordamchilar. Qadimgi yunonlar, jumladan, Arastu fe'l va yordamchilarni ajratgan holda ismlar ichidan sifatlar, sonlar va olmoshlarni farqlaganlar (demak oltita turkumni farqlashgan). G'arb va rus tilshunoslari mustaqil so'z turkumlarini oltitaga ajratadilar: ot, sifat, son, olmosh, fe'l va ravish. Rus tilshunoslari ot, sifat, son va olmoshni ism bildiruvchi so'zlar sifatida ajratadilar. Turkiy tilshunoslikda ham qadimdan ot, sifat, son va olmoshlarni ajratishgan. Ma'lumki, ot, sifat, son va olmoshlar egalik, kelishik va ko'plik shakllari bilan o'zgaradi. Egalik va kelishik shakllari bu turkumlarni, shuningdek, harakat nomi, sifatdosh va taqlid so'zlarni ham o'zgartirishi mumkin. Shu sababli egalik, kelishik va ko'plik shakllari bilan o'zgaradigan barcha turkumlarni bitta umumiy nom – ismlar deb birlashtirish mumkin.

Tildagi so'zlarning umumiy grammatik ma'no va vazifalariga ko'ra ma'lum guruhlariga bo'linishi so'z turkumlari deb yuritiladi.

1. Mustaqil so'z turkumlari lug'aviy ma'noga ega bo'lib, biror so'roqqa javob bo'ladigan, gap ichida ma'lum sintaktik vazifa bajaradigan so'zlardir. Bu guruhga ot, sifat, son, olmosh, fe'l, ravish kiradi.

2. Yordamchi so'zlar yakka holda ma'no anglatmaydigan, gap bo'laki bo'la olmaydigan, Grammatik ma'nolarni ifodalashga xizmat qiladigan so'zlardir. Ular mustaqil so'zlar va ayrim gaplar orasidagi munosabatni anglatishga xizmat qiladi, so'zga va gapning mazmuniga turli qo'shimcha ma'nolar qo'shadi. Yordamchi so'zlarga ko'makchi, bog'lovchi, yuklama kiradi.

3. Alohida olingan guruh so'zlar lug'aviy ma'no bildirmaydigan, lekin ba'zan gap bo'laki vazifasini bajaradigan so'zlardir. Bularga modal so'zlar, undov so'zlar, taqlid so'zlar kiradi.

Boshqa tillarda bo'lgani kabi ingliz tilida ham barcha so'zlar anglatgan leksik-grammatik ma'nosi, morfologik formasi va o'zaro sintaktik aloqaga kirishish hamda gapdagi vazifasiga ko'ra ma'lum guruhlariga bo'linib, ular grammatikada so'z turkumlari deb yuritiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Tilshunoslikda morfologiyaning birligi esa morfema, fonetikaning birligi fonema bo'lgani kabi komponent va sintaksem nazariyadan kelib chiqqan holda sintaksisning birligi sintaksemadir.

Sintaksema – bu eng kichik ma'noli, bo'linmaydigan birlik bo'lib, u o'zida ma'lum bir til birligining sintaktik – semantikasini mujassamlashtiradi. Prof. A.M.Muhin nazariyasiga asosan sintaksemalar asosiy uchta kategorial guruhga bo'linadi. Ular quyidagilar:

1. Substansial sintaksema – bu sintaksema o'zida predmetik xususiyatini aks ettiradi.
2. Prosessual sintaksema – bu o'zida ish – harakatni aks ettiradi.
3. Kvalifikativ sintaksema – o'zida belgini aks ettiradi.

Sintaksemalarning gapda u yoki bu komponent pozitsiyada (o'rnida) kelishi, komponentlar va sintaksemalar o'rtasidagi yaqin bog'liqlikni analiz qilishga majbur etadi. Mazkur bitiruv ishning ob'ekti bo'lgan ravishlarning asosini kvalifikativ (belgi) sintaksema tashkil etadi. Demak, biz o'rganayotgan ravish va ravishli birikmalarining barchasini umumiy kvalifikativ (belgi) belgi ostida birlashadi va bir – biridan lokotiv, temporal, kausal, kvantativ, kvalifikativ, ob'ekt kabi belgilar bilan farq qiladi.

Mazkur ishga asos bo'lgan tushuncha va termenlar asosan professor A.M.Muxin tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, uning izdoshlari tomonidan muvaffaqiyatli tarzda qo'llanib kelinib, yetarlicha izlanishlar olib borishmoqda.

A.M Muxin ijodining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u tilshunoslik terminlarini ishlatishda barcha tillarni bilishi uchun, ularning lotin tilidagi nomlarini saqlab qolganlar (lokativ, substansial, subordinativ, predikativ, kauzal, allativ, temporal, kvolifikativ, kvantativ kabi).

Tilshunos olim A.M.Muxin nazariyasiga binoan ravish so'z turkumini badiiy asarlardan olingan misollarimiz asosida sintaktik-semantikasini o'rganib chiqamiz. Ravish so'z turkumida u yoki bu sintaksemaning mavjud ekanligini aniqlash uchun quyidagi lingvistik eksperiment metodlaridan foydalaniladi:

- 1) Tushirib qoldirish transformatsiyasi
- 2) Almashtirish semantikasi transformatsiyasi
- 3) So'roq gap transformatsiyasi
- 4) Verballashtirish transformatsiyasi

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida B.Ilish, L.S.Barxudarov, J.Bo'ranov, O.Esperson, I.R.Galperin, A.M.Muxin, V.V.Vinogradov, A.Shaxmatov va boshqa olimlarning fikrlaridan foydalandik.

Biz izlanish olib borayotgan ravish so'z turkumi asosiy (yadro) komponentlarini ifodalash umumiy holatda kvolifikativ sintaktik – semantik belgiga xos ekanligini ko'rsatadi va nokategorial sintaksemaning sifatida lokativ, temporal, kvalifikativ, kvontativkauzal, ob'ektiv sintaksemaning ifodalab kelishi mumkin.

Quyida biz ravishning lokativ sintaktik-semantikasini uning fe'l bilan, ot bilan, ravish bilan birikib kelishida, ergash gap tarkibida kelishida ko'rib chiqamiz.

Ravish so'z turkumi predlogli, fe'lli, otli, sifatli birikmalar tarkibida kelib, lokativ (o'rin-joy) sintaksemani ifodalashini o'zida musassamlashtiradi. Ravishli birikmalarining lokativ sintaksemani ifodalashini gapni where? yordamida so'roq gapga aylantirish eksperiment metodi va ravishli birikmani there o'rin holi bilan almashtirish orqali isbotlash mumkin.

- 1) One bait was down forty fathoms.

Xo'raklardan biri qirq sarjin pastlikda edi.

→ Where was one bait?

→ One bait was there.

- 2) He looked down into the water. (EH25)

U suv ichiga chuqurlikka qaradi

Where did he look?

He looked there.

- 3) I know where I can get four baits too. (EH9)

To'rt dona xo'rakni qayerdan topib kelishni ham bilaman.

→ I know where.

→ I know there.

Ravish so'z turkumi predlogli, fe'lli birikmalar tarkibida kelib, temporal (payt) sintaksemani ifodalashini o'zida musassamlashtiradi. Ravishli birikmalarining temporal sintaksemani ifodalashini gapni when? yordamida so'roq gapga aylantirish eksperiment metodi va ravishli birikmani then o'rin holi bilan almashtirish orqali isbotlash mumkin.

- 1) We caught big ones every day for three weeks. (EH7)

Biz ketma-ket uch hafta kuniga (har kuni) bittadan katta-katta baliq tutganmiz.

→ When did you catch big ones?

→ We caught big ones then for three weeks.

- 2) How old was I when you first took me in a boat? (EH7)

Meni birinchi marta dengizga olib chiqqaningizda men necha yoshda edim.

→ How old was I then?

- 3) My mother told me that My Gran and Pappy **often** slept less than an hour or two.

→ When did my Gran and Pappy sleep?

→ My Gran and Pappy slept less than an hour or two then.

- 4) I can **always** borrow two dollars and a half. (EH14)

Men ikki dollar ellik sentni xohlagan paytimda qarz olishim mumkin.

→ When can you borrow two dollars and a half

→ I can borrow two dollars and a half then.

Tahlil va natijalar. Ravish so'z turkumi predlogli, fe'lli, ravishli birikmalar tarkibida kelib, kvolifikativ (holat) sintaksemani ifodalashini o'zida musassamlashtiradi. Ravishli birikmalarining temporal sintaksemani ifodalashini gapni how? So'roq so'zi yordamida so'roq gapga aylantirish eksperiment metodi varavishli birikmani then payt holi bilan almashtirish orqali isbotlash mumkin.

- 1) Our people can't **effectively** search down there. (KH65)

Bizning odamlarimiz u yerda samarali izlanish olib bora olishmaydi.

How can't our people search there?

Our people can't search so down there

- 2) Pardon me for not thinking too **clearly** when I was leaving. (KH79)

Ketayotgan paytimda chuqurroq o'ylamaganim uchun uzr so'rayman.

How didn't I think when I was leaving?

Ravish so'z turkumi predlogli, fe'lli, ravishli birikmalar tarkibida kelib, kvontativ (daraja-miqdor) sintaksemani ifodalashini o'zida musassamlashtiradi. Ravishli birikmalarining temporal sintaksemani ifodalashini gapni how?, how many times? How much? so'roq so'zlari yordamida so'roq gapga aylantirish eksperiment metodi varavishli birikmani such bilan almashtirish orqali isbotlash mumkin.

- 1) It couldn't happen **twice**. (EH12)

Bir narsa hech qachon ikki marta sodir bo'lmaydi.

It couldn't happen such.

- 2) My mother told me that my Gran and Pappy often slept **less** than an hour or two.

→ How much did my Gran and Pappy sleep?

→My mother told me that my Gran and Pappy often slept **such**.

3. She had lost both legs before she was even old **enough** to walk on them. (HC58)

→How old did she lose her legs?

→She was old such to walk on them.

Kauzal sintaksema odatda ravish yoki ravishli birikmalarga Why? Nima uchun? so'roq so'zi orqali savol qo'yish bilan yoki ravishli birikmalarni "for that" predlogi bilan o'rin almashtirish lingvistik transformatsiya metodlari orqali aniqlanadi.

1) I did all the talking because my dad had certainly been more eventful than his.

→Why did you do all talking?

→I did all the talking for that.

Sintaksemalarning gapda u yoki bu komponent pozitsiyada (o'rnida) kelishi, komponentlar va sintaksemalar o'rtasidagi yaqin bog'liqlikni analiz qilishga majbur etadi. Mazkur bitiruv ishning ob'ekti bo'lgan ravishlarning asosini kvalifikativ (belgi) sintaksema tashkil etadi. Demak, biz o'rganayotgan "over" predlogli birikmalarining barchasini umumiy substansial (ot) belgi ostida birlashadi va bir – biridan lokativ, temporal, pauzali, ob'ekt kabi belgilar bilan farq qiladi.

Mazkur maqolada asos bo'lgan tushuncha va terminlar asosan professor A.M.Muxin tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, uning izdoshlari tomonidan muvaffaqiyatli tarzda qo'llanib kelinib, yetarlicha izlanishlar olib borishmoqda.

A.M Muxin ijodining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u tilshunoslik terminlarini ishlatishda barcha tillarni bilishi uchun, ularning lotin tilidagi nomlarini saqlab qolganlar (lokativ, substansial, subordinativ, predikativ, kauzal, allativ, temporal, kvalifikativ, kvantativ kabi).

Xulosa va takliflar. Mazkur tadqiqotga asos bo'lgan tushuncha va terminlar asosan professor A.M.Muxin tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, uning izdoshlari tomonidan muvaffaqiyatli tarzda qo'llanib kelinib, yetarlicha izlanishlar olib borishmoqda.

A.M Muxin ijodining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u tilshunoslik terminlarini ishlatishda barcha tillarni bilishi uchun, ularning lotin tilidagi nomlarini saqlab qolganlar (lokativ, substansial, subordinativ, predikativ, kauzal, allativ, temporal, kvalifikativ, kvantativ kabi). Tilshunos olim A.M.Muxin nazariyasiga binoan ravish so'z turkumini badiiy asarlardan olingan misollarimiz asosida sintaktik-semantikasini o'rganamiz. Ravish so'z turkumida u yoki bu sintaksemaning mavjud ekanligini aniqlash uchun quyidagi lingvistik eksperiment metodlaridan foydalanamiz.

1) Tushirib qoldirish transformatsiyasi.

2) Almashtirish semantikasi transformatsiyasi.

3) So'roq gap transformatsiyasi.

4) Verballashtirish transformatsiyasi.

Biz izlanish olib borgan ravish so'z turkumi asosiy (yadro) komponentlarini ifodalanish umumiy holatda substansial sintaktik – semantik belgiga xos ekanligini ko'rsatdi va nokategorial sintaksemalr sifatida lokativ, temporal, kvalifikativ, kvantativ, kauzal, ob'ektiv sintaksemalarni ifodalab kelishi mumkin. Ravishlarga xos ushbu sintaktik-semantik belgilarni aslyatdan olingan misollar orqali o'rganib chiqdik.

ADABIYOTLAR

1. Gafforov M. "Ingliz tili grammatikasi" T.: 2002
2. Jespersen O. "The philology of grammar" L. 1954. p277.
3. Ilyish A.M. "The Structure of Modern English" L. 1971.
4. Каушанская В. Л. «Грамматика английского языка» Л., 1967.
5. Качалова К. Н., Израилович Е. Е. «Практическая грамматическа английского языка» М., 1996.
6. Мухин А.М. "Подляжи и предлоги в кн категория подежа в структуре и система языка (матернали научной конфенции) 1971.
7. Мухин А. М. «Синтаксемный анализ и проблемы уровней языка» Л., 1980.